Projektas „Transmedialios komunikacijos modelis žiniasklaidos atsparumui ir visuomenės informaciniam integralumui pasiekti“ (S-VIS-23-20, 2023-2025)

Žiniasklaidos atsparumas ir visuomenės informacinis integralumas

Veikimo kryptys medijų politiką įgyvendinant

Auksė Balčytienė, Andrius Vaišnys, Rimgailė Kasparaitė, Rūta Kupetytė, Renata Šukaitytė-Coenen, Gintaras Aleknonis, Renata Stonytė, Giedrė Plepytė-Davidavičienė, Darius Remeika, Gintautas Dzemyda

Vytauto Didžiojo Universitetas

Vilniaus Universitetas

2025

Žiniasklaidos atsparumas ir visuomenės informacinis integralumas

Veikimo kryptys medijų politiką įgyvendinant

Kontekstinis rėminimas

Lietuvos informacinio integralumo pažanga taps įmanoma tik tada, kai įvyks *tikroji paradigminė žinojimo transformacija*: kai iš tiesų suvoksime ir iš naujo apsibrėšime, kokioje informacijos ir komunikacijos realybėje veikia žiniasklaida ir mes patys: medijų politiką formuojantys bei ją įgyvendinantys, žiniasklaidos priemonių savininkai, žurnalistai, žiniasklaidos savitvarkos institucijos, mokslininkai, suinteresuotos gauti informaciją visuomenės grupės.

Tam reikia bent kelių dalykų, kurie atsiskleidžia trijuose lygmenyse – visuomenės (makro), organizacijų (mezzo) ir individualiajame (mikro):

- Naujo teisinio ir normatyvinio suvokimo apie teisių, pareigų, atsakomybių bei apsaugos balansą šiuolaikinėje visuomenėje ir transmedialios komunikacijos sistemoje, kurią vienu metu stumia politiniai ir socialiniai procesai ir įtampos, skaitmenizacijos inovacijos bei globalių platformų verslas; tai reiškia, kad būtina nuosekli Lietuvos teisės aktų, reglamentuojančių žiniasklaidos sistemą, peržiūra, pašalinant norminius prieštaravimus, sustiprinant žurnalisto statusą ir sustyguojant su Europos Tarybos ir Europos Parlamento reglamentais.
- Naujų idėjų ir gerosios patirties pavyzdžių, kaip ir kokiais savireguliaciniais būdais – sekant gerais pavyzdžiais, tariantis ir kuriant elgsenos susitarimus, formuojant dialogiškos komunikacijos etikos gaires visiems – būtų galima mokytis spręsti nuolat iškylančius požiūrių susidūrimus, naujas ir atsinaujinančias etikos dilemas, pavyzdžiui, susijusias su dirbtinio intelekto taikymo ribomis ir atsakomybe; suderinus valstybės ir savivaldybių numatytos skirti bei galimos skirti paramos koordinavimą nacionaliniu mastu, sureguliavus periodinės žiniasklaidos savitvarką, būtų sukurti skaidrumo vertinimo žiniasklaidos sistemoje kriterijai, kurie sustiprintų pasitikėjimą naujienas rengiančia žiniasklaida.
- Įvairių žinojimo srities sričių – visuomenės informavimo, švietimo, bibliotekų, visos kultūros (įskaitant ir populiariąją, žaidimų kultūrą), ir kt. – aktyvesnio vaidmens: ne tik informuoti, bet ir aiškinti ir mokyti gyventi šioje naujoje realybėje; apskritasis stalas padėtų informacinę politiką vykdantiesiems suderinti vienoje veiksmų programoje žingsnius tarp žiniasklaidos sistemos ir švietimo ir mokslo, kultūros sistemų.

- ir kartu – bendro visų ir individualiai kiekvieno gebėjimo visą gyvenimą mokytis kurti, veikti ir bendrai ieškoti sprendimų. Integracinis visuomenės veiksnys - informaciniai mainai nepriklausomai nuo amžiaus - būtų efektyvus, jeigu jis aprėptų informacines sistemas, būtinas gyventojui pagal poreikius gauti paslaugas; prieigą prie patikimų naujienų kanalų, sustiprinant visuomeninio transliuotojo vaidmenį bei kompetencijas teikti informaciją pagal gyventojų amžiaus ir interesų kategorijas; sudarant galimybes mokytis ir bendrauti įgyjant naujų kompetencijų valdyti technologijas, naudotis moderniausia įranga.

Šiais trimis – *makro, mezzo* ir *mikro* lygmenimis veikianti Lietuvos žiniasklaida ir apskritai informacinė ekosistema atsiduria daugybės įtampų sankirtoje: trapioje pusiausvyroje, tačiau kuri gali būti sutrikdyta, pažeista ir išderinta. Labiausiai matomi šios sistemos kryptį palaikantys, ją formuojantys, bet kartu galintys ją ir išderinti dėmenys yra šie:

- **Rizikų ir įtampų fonas.** Augančias įtampas kursto tiek vidaus ir išorės grėsmes keliantys veikėjai, tiek ir naujų informacinių technologijų ir instrumentų (pvz., dirbtinio intelekto) naudojimas, siekiant sutrikdyti sklandų informacinės sistemos funkcionavimą per konfliktą ir manipuliacijas žmonių reakcijomis, dezinformacijos atakas, kibernetinius išpuolius, kitus skaitmeninio saugumo pažeidimus: kenksmingą komunikaciją, žalingo turinio sklaidą, nepilnamečių išnaudojimą ir manipuliacijas gyvybiškai svarbiomis (aplinkos, saugumo, sveikatos) temomis. Kaip atsakas į tai viešojoje politikoje įvardinamos atsakingų institucijų ir žiniasklaidos pastangos fiksuoti pažeidėjus, vykdyti faktų patikrą, atskleisti dezinformacijos finansavimo šaltinius ir schemas, siekti teisiškai užkardyti dezinformaciją. Kartu su šiais veiksmais kalbama ir apie integralios visuomenės atsparumo sistemos būtinybę bei adekvačios (etiškos) viešosios komunikacijos svarbą. Todėl Lietuvos žiniasklaidos sistemą ir informacinę politiką verta matyti kaip *nacionalinio informacinio atsparumo infrastruktūrą*, kurioje pagrindinė žiniasklaida atlieka aktyvų vaidmenį. Tokią slinktį rodo stiprėjanti žiniasklaidos profesinė savitvarka ir visuomeninės misijos atlikimas bei vidiniai persitvarkymai žurnalistų profesinėje bendruomenėje, naujas profesinių ribų braižymas įskeliant ginčą apie žurnalistų ir apskritai periodinės žiniasklaidos profesionalumą ir profesinę atsakomybę.
- **Platformizacija ir technologinės inovacijos.** Platformizacija ir dėmesio valdymo strategijos stipriai veikia ir dar labiau įtvirtina skaitmeninius ryšius, todėl ir naujienų

aktualijas tai skatina rengti taip, kad būtų patogu globalaus verslo ir galios interesams. Tarp šiuolaikinio informacinio verslo matyti net kelios prieštaringos tendencijos. Viena vertus, viešoji erdvė įvairėja, daugėjant įvairaus turinio ir balsų: naujų viešosios informacijos rengėjų ir skleidėjų, nepriklausomų kūrėjų, tokių kaip socialinių tinklų turinio kūrėjų ir tinklaraštininkų, turinčių viešojo asmens statusą. Kita vertus, tuo pat metu stiprėja medijų verslo koncentracija, o iki šiol dar didelę įtaką turinti interneto periodinės žiniasklaidos rinka traukiasi, nes auditorijos dėmesio dalį perima socialinių tinklų turinio kūrėjai. Platformizacijos įtakoje skaitmeninėje viešojoje sferoje randasi tam tikra „pilkoji zona“: greta pagrindinės žiniasklaidos, aprėpiančios pramoginį turinį, reklamą, įvairias leidybos formas, atsiranda sunkiai apibrėžiamo turinio (neaiškios kilmės, žalingo, netinkamai, bet tikslingai taikomo) gamyba. Tai rodo neatsakingumą, auditorijų fragmentaciją, žalingo turinio įtaką pažeidžiamoms grupėms, medijų reguliavimo spragas. Pastoviausia šios sferos dalis išlieka naujienų kūrimas, tačiau ir joje įsitvirtina alternatyvioji žiniasklaida, perimanti pagrindinės žiniasklaidos legitimumo praktiką (pvz., skaidrumo strategijas) ir sudaranti patikimumo iliuziją, nors faktiškai klaidinanti vartotoją.

- **Informacinė netvarka ir episteminė krizė.** Nors viešoji erdvė plečiasi, ji fragmentuojama, kadangi joje atsiranda daugiau įvairių veikėjų, pasisakančių garsiau, populistiškai – tai neišvengiamai mažina visuomenės pasitikėjimą: tiek valstybės institucijomis, tiek ir pagrindine žiniasklaida. Visuomenės informavimo įstatymas sudaro galimybę žurnalistu pasivadinti bet kuriam fiziniam asmeniui, nes žurnalistui nenustatytos reikalingos kompetencijos - tai palikta vertinti pačiai žiniasklaidos priemonei. Tačiau žiniasklaidos priemonių vadovų kompetencijos ir jų veiklų metodai, vertinant naujienų rengimo aspektu, pernelyg išsiskiria. Transmedialios komunikacijos fone, kuomet visiems yra atsiradę naujų galimybių rinktis įvairius medijų kanalus ir įsilieti į nuomonės formavimo procesus, ši įvairovė apsunkina ar netgi griauna konstruktyvų viešąjį dialogą.
- **Visuomenės ryšiai.** Socialinių medijų platformos daro įtaką ir visuomenės ryšių struktūrai. Auditorijos fragmentaciją pagal poreikius sustiprina ne tik išaugęs medijų kanalų pasirinkimas ir galimybės rinktis tai, kas arčiau žmogaus. Dalis auditorijų neturi aukštesnių reikalavimų naujienų žurnalistikai ir apskritai naujienas teikiantiems kanalams. Visuomenės poliarizacija, kuri vis dažniau analizuojama kaip santykių poliarizacija, kyla ne tiek iš žmonių nuomonių skirtumų; čia daug svarbesnė yra bendra informacijos gamybos ir sklaidos logika, kurią be informacinių technologinių galimybių (socialinių medijų platformų interaktyvumo, pasiekiamumo) formuoja įvairūs viešosios erdvės veikėjai: nauji

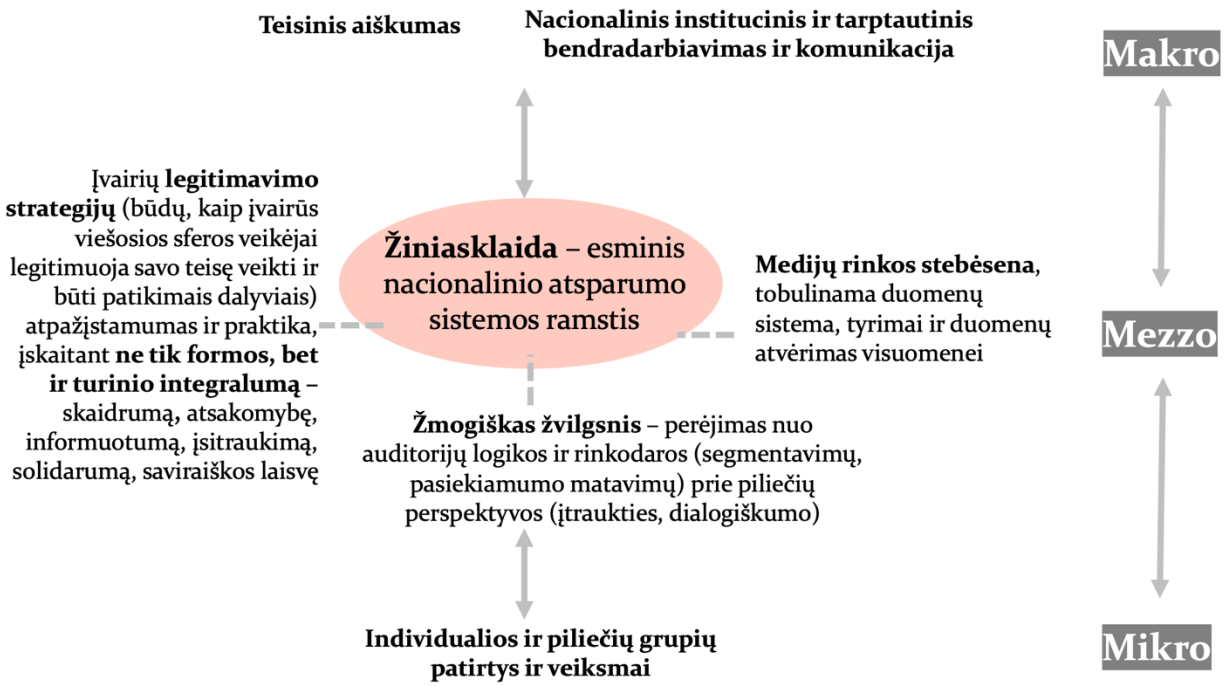
turinio kūrėjai, politikos populistai, influenceriai, tinklaraštininkai, žurnalistai. Kitaip tariant, informacinė politika naujomis technologinių galimybių aplinkybėmis net ir informacinio saugumo aspektu vertinant nėra pajėgi suformuoti kriterijų, kuriais turėtų vadovautis žinias rengiantys ir skleidžiantys fiziniai ar juridiniai asmenys. Iš visų šių viešosios erdvės veikėjų tik žurnalistams tenka tiesioginis įsipareigojimas tiesai ir tikslumui – rinkti, tikslinti, tikrinti informaciją taip, kad ši atlaikytų patikimumo testą, bet, kaip konstatavome aukščiau, žurnalisto statusas ir profesiniai kriterijai įstatymu nėra apibrėžti. Vis daugiau žmonių pirmuoju naujienų šaltiniu renkasi nišinius kanalus ar socialinius tinklus, apeidami profesionalių žurnalistų filtrą. Todėl žmonės papuola į įvairių santykių tinklus: „savi" artėja, o kiti tolsta; svarbiu veiksniu medijų lauke tampa lojalumas, bet ne tiesa. Be šios problemos, rimtu analitiniu iššūkiu įvairių disciplinų atstovams (politikos, komunikacijos, lingvistikos, psichologijos) matome būtinybę atpažinti ir tirti, kokios paskatos verčia šiuos skirtingus komunikatorius viešai reikštis. Iš informacijos vartotojų perspektyvos svarbu aiškintis, kaip šiuolaikinės auditorijos tapatinasi su informacijos šaltiniais. Demografinių rodiklių nebepakanka: tapatinimąsi stipriai formuoja gyvenimo būdas, patirtis, kasdieniai pasirinkimai. Populizmas, maskavimasis demokratija plinta ten, kur visuomenėje atsivėrusį neapibrėžtumą galima paversti strategine mobilizacija – tiek siekiant politinių ar komercinių, tiek ir asmeninių interesų.

- **Teisinis atsakas.** Europinė medijų politika suteikia reguliacinį karkasą pagrindinei žiniasklaidai stiprėti ir stiprinti, apsaugoti viešąjį interesą nuo globalaus medijų platformų verslo dominavimo ir kitų (asmens privatumo pažeidimų, žalingo turinio sklaidos) ydų. Čia svarbu pažymėti Europos Komisijos reguliacinius instrumentus, kuriais siekiama subalansuoti skaitmeninės viešosios sferos interesus – iš vienos pusės: informaciją ir duomenimis grįstą verslą, viešą politiką ir piliečių interesus, o iš kitos – nustatyti reikalavimą platformų atskaitomybei remiantis demokratiniais principais (nekenkti, neplatinti žalos). Europos žiniasklaidos laisvės aktas (angl. EMFA), Skaitmeninių paslaugų aktas (angl. DSA) apibrėžia atskaitomybes, skatina visus rinkos dalyvius elgtis taip, kad interesai nepakenktų tarpusavio pasitikėjimui. Lietuvoje nuo pat Europos Tarybos (ET) ir Europos Parlamento (EP) Bendrojo duomenų apsaugos reglamento (2016/279) priėmimo teisėtvarkos sistemoje ignoruotos reglamente paaiškintos vadinamosios nukrypti leidžiančios nuostatos, t.y. išimtys, skirtos mokslininkams ir žurnalistams, kurie siekia gauti tyrimams socialiai reikšmingus duomenis. Priešingai, nei reikalaujama ET ir EP Žiniasklaidos audiovizualinių paslaugų direktyvoje, kad būtų skaidrinama reklaminė

aplinka žiniasklaidos sistemoje, Lietuvos Seimas 2024 m. priėmė Visuomenės informavimo pataisas, palankias Interneto žiniasklaidos asociacijos nariams, kuriomis leido žiniasklaidos turinio formuotojams savaip pasirinkti, ar pranešimas žiniasklaidai, publikuojant jį naujienų portale, būtų vertinamas kaip reklama. Taip pažeista ir vartotojo - prenumeratoriaus teisė gauti originalų žurnalistinį turinį, leidiniui išskiriant ir aiškiai žymint reklamos pranešimus - kaip nustato ET/EP direktyva. 2025 m. Lietuvos Seimas, naudodamasis Valstybės kontrolės išvadomis jai atlikus LRT auditą, bandė priimti Visuomenės informavimo įstatymo pataisą, kuria pasinaudojus LRT Tarybai būtų lengviau atleisti LRT generalinę direktorę, nors visa žiniasklaidos sistema reikalinga ją reglamentuojančių teisės aktų peržiūrėjimo ir suderinimo. Tuo pat metu Seimo Audito komitetas faktiškai perėmė LRT tarybos funkcijas, nes rengė posėdžius LRT audito išvadoms vertinti ir LRT administracijos veiksmams nagrinėti.

- **Nelygybės**. Auditorijų lygmeniu Lietuvoje išryškėja nevienodos auditorijų galimybės dalyvauti viešosios komunikacijos procesuose, kad galėtų laisvai susidaryti viešąją nuomonę ir ją skleisti. Taip yra dėl nelygių įgūdžių – ir nebūtinai tik skaitmeninių. Nors vartotojai gali būti suklaidinti artimiausios aplinkos. Viešojoje politikoje įvardijamas dėmesys skirtingoms pažeidžiamoms grupėms, tačiau praktiškai politikos įgyvendintojai ir žiniasklaida regionų gyventojus dažnai mato kaip paslaugų gavėjus, o ne kaip aktyvius šalies piliečius. Kaip tai pakeisti? Svarbu suteikti daugiau praktinių, į veiksmą orientuotų žinių, stiprinti mokymosi visą gyvenimą kultūrą.

Augant ir įvairėjant transmedialiai komunikacijai, pagrindinės žiniasklaidos ir profesionalios žurnalistikos vaidmuo turi stiprėti. Būtent žiniasklaida – kaip atsakingos viešosios komunikacijos principus puoselėjantis socialinis institutas – gali tapti svarbia mokymosi aplinka kitiems viešosios erdvės dalyviams. Kad ši sistema veiktų sklandžiai ir atspariai (žr. 1 pav.), svarbu objektyviai vertinti situaciją: turėti bendrų žinių ir veiklos duomenų apie visuomenės informavimo veikėjus ir jų veiklas – nuosekliai stebėti žiniasklaidos rinką; aiškiai apibrėžti profesionalumą ir atpažįstamumą – analizuoti legitimavimo strategijas ir siekti aukštesnės žurnalistikos kokybės; o žiniasklaidos funkcijas (ypač informacinę ir pažinimo) plėtoti ir įvaldyti taip, kad jos integruotų kuo daugiau piliečių.

1 pav. Transmedialios komunikacijos modelis žiniasklaidos atsparumui ir visuomenės informaciniam integralumui pasiekti.

Informacinio integralumo siekinys siūlomas kaip strateginis atsakas į išvardintas tendencijas ir kylančias įtampas, kartu išlaikant demokratinio bendrabūvio, žmogaus teises įgalinančią kryptį. Jis reiškia ne tik kontrolės stiprinimą (kaip antai, kuomet Lietuvos radijo ir televizijos komisija apriboja propagandinio ar smurtinio turinio kanalų transliavimą), tačiau siekti įtvirtinti svarbiausius integralios informacijos principus visoje informacijos kūrimo ir jos naudojimo grandinėje – teisinėje bazėje, medijų rinkos stebėsenoje, bendroje viešosios komunikacijos kultūroje: nustatant profesinius standartus, analizuojant auditorijų pasirinkimą ir pasirinkimo priežastis, remiant pagrindinę žiniasklaidą, kuriančią darbo vietas žurnalistams.

Akivaizdu, savarankiškai žiniasklaidos sistema – juolab įvairi pagal informacijos rengimo kompetencijas, orientuota skirtingiems vaidmenims atlikti – tokių tikslų nepasieks, todėl profesionaliai veikiantys žurnalistai turi būti suinteresuotų ir remiami bendradarbiauti su kitais viešosios erdvės dalyviais savo pačių statusui stiprinti atsižvelgiant į ekspertines teisės, mokslo, NVO sektoriaus struktūras ir partnerius - leidėjus, profesines organizacijas. Tik taip bus įtvirtinti aukšti visuomenės informavimo profesionalumo standartai ir palaikomas veikiantis informacinis nacionalinio atsparumo tinklas.

Ką daryti metų perspektyvoje?

Viešosios politikos priemonės politikos formuotojams/sprendimų priėmėjams:

- **Strateginio normatyvinio požiūrio būtinybė.** Lietuvos vyriausybė drauge su kitų ES valstybių narių vyriausybėmis turi kryptingai stiprinti pagrindinės žiniasklaidos vaidmenį ir tvarų veikimą, diegdama demokratines normas teisės aktuose. Tai turi būti atsvara visuomenės poliarizacijai. Iki šiol stipriai dominuojantys efektyvios komunikacijos siekiai daugiausiai orientuojasi į pasekmių ir praktinio pobūdžio problemų sprendimą, pavyzdžiui, į vartotojų duomenų apsaugą. Tačiau medijų politikoje būtina sugrįžti prie aiškaus *normatyvinio požiūrio* ir jį aiškiai įtvirtinti, pabrėžiant demokratines vertybes, visuomenės sanglaudą, dialogiškumą. Tokia normatyvinė orientacija visoje medijų politikoje padėtų įtvirtinti holistinį žvilgsnį, apimantį teisėkūrą, naujas technologijas, žiniasklaidą, mokslą ir švietimą, taip pat bendruomenių įgalinimą per raštingumą.
- **Tyrimai ir poveikio vertinimas.** Prieš rengiant ar priimant bet kokias žiniasklaidos reguliavimą apibrėžiančių teisės aktų pataisas, sprendimų priėmėjams rekomenduojama remtis nepriklausoma akademine analize, kuri analizuojamą situaciją matytų plačiame žiniasklaidos verslo ir žurnalistų teisių bei pareigų veikti kontekste, įvertintų galimas pasekmes. Kad būtų galima stebėti viešosios erdvės pokyčius, svarbu įdiegti nacionalinių ir palyginamųjų rodiklių modelį, įtraukti žmogiškąjį veiksnį: viešos apklausos ir tyrimai apie visuomenės požiūrį į informacinį integralumą bei informacijos manipuliacijų prevencijos priemonės padėtų identifikuoti konkrečias spragų sritis, jautrias vartotojų grupes ir leistų nustatyti reikiamas intervencijas. Europos strateginiai dokumentai gali būti naudingos gairės, tačiau sprendimų priėmėjai turi apsispręsti, kokios vertybės ir veikimo formos tinkamiausios nacionalinei politikai formuoti ir įgyvendinti. Kadangi Lietuvoje žiniasklaidos politiką vykdo Vyriausybė, tiksliau, jos įgaliota Kultūros ministerija, šiai ministerijai turi būti svarbu turėti su žiniasklaidos sistemos dalyviais aptartas ir parengtas žiniasklaidos reguliavimo gaires. Tokia praktika vadovautųsi teisėkūros principais, padėtų sumažinti riziką priimti bet kurio lygmens teisės aktus be reikšmingo įrodymų pagrindo, užtikrintų labiau pagrįstą ir subalansuotą jų įgyvendinimą, o intervencijas leistų nukreipti tiksliau – ten, kur jos duoda didžiausią poveikį. Žiniasklaidos (medijų) politika - kaip dalis informacinės politikos turi būti grindžiama moksliniais taikomaisiais tyrimais.

- **Apibrėžti atsakingo dirbtinio intelekto įrankių ir technologijų taikymo sąlygas.** Dirbtinio intelekto technologijų kūrimas ir jų įsigijimas yra svarbūs kaip priemonės, padedančios užtikrinti atsakingą kokybiškos informacijos ir komunikacijos ekosistemą skaitmeniniame amžiuje. Svarbu parengti dirbtinio intelekto technologijų standartus žiniasklaidos sistemoje, kuriuose aiškiai būtų apibrėžti kriterijai, leidžiantys nustatyti, kada technologijos taikymas komunikacijoje yra laikomas atsakingu. Tai atlikti įmanoma, jeigu koordinacinį vaidmenį atliktų medijų politiką įgyvendinančioji institucija drauge su žiniasklaidos savitvarkos institucijomis. Kartu būtina nuosekliai plėtoti dirbtinio intelekto raštingumo praktikas, pasitelkiant mokslo ir praktikos specialistus.
- **Užtikrinti žurnalistų prieigą prie duomenų, stiprinti viešų duomenų atvėrimą ir jų apsaugą.** Institucijos ir politikos formuotojai turėtų užtikrinti, kad skaidrumo ir atskaitomybės mechanizmai veiktų laiku ir realiai: visiems dalyviams būtų numatytos aiškios informacijos pateikimo procedūros ir terminai, duomenys skaidriai ir suprantamai skelbiami institucijų portaluose. Teisės aktai turi aiškiai įtvirtinti pagarbą žiniasklaidos laisvei ir redakcinei nepriklausomybei bei atsakomybei: reguliavimas neturi tapti priemone spausti redakcijas. Be to, svarbu užtikrinti veiksmingas saugumo priemones žurnalistams, faktų tikrintojams ir kitoms jautrioms grupėms, ypatingą dėmesį skiriant visų marginalizuotų grupių apsaugai nuo diskriminacijos, priekabiavimo ir grasinimų. Geresnė prieiga prie viešos informacijos ir saugūs jos gavimo būdai stiprins viešąją kontrolę, prieinamumą ir demokratinį atsakingumą, kartu mažindami informacinius vakuumus, iš kurių įprastai kyla dezinformacija ir įvairios spekuliacijos.
- **Politikos formuotojams, ypač neapibrėžtumo ir informacinių krizių laikotarpiu turėtų būti svarbu užtikrinti kad visos priemonės informacinio integralumo srityje atitiktų tarptautinę žmogaus teisių teisę.** Bet kuri priemonė, skirta informacijos integralumui stiprinti – ar tai būtų reguliavimas, priežiūra ar kitos programos – privalo būti vertinama pagal tarptautinius žmogaus teisių standartus: būti proporcinga, aiški, teisėta ir būtina demokratinėje visuomenėje. Politikos formuotojai turi užtikrinti plačią pilietinės visuomenės ir ekspertų įtrauktį į viešas konsultacijas ir piliečių asamblėjas, siekti didesnio skaidrumo sprendimų priėmime. Taip pat svarbu, kad naujai kuriamos priemonės išlaikytų tai, kas gerai veikia ir stiprintų, o ne silpnintų laisvę reikšti nuomonę ir teisę į informaciją. Teisėtumas ir atitiktis žmogaus teisėms didina priemonių legitimaciją, mažina cenzūros riziką ir ilgalaikėje perspektyvoje padeda kurti tvarią, atsparią ir demokratinę informacinę aplinką.

Orientyrai žiniasklaidai (savininkams, redakcijoms, leidėjams):

- **Užtikrinti savalaikę prieigą prie informacijos visoms visuomenės grupėms.** Žiniasklaidos organizacijos turi skelbti aktualią viešąją informaciją laiku ir formatais, kurie yra suprantami skirtingoms auditorijoms, įskaitant atskirties ir jautrias grupes. Tai kartu apima ir įsipareigojimą ekstremalių situacijų metu teikti nemokamą, patikrintą ir savalaikę informaciją: laiku pastebėti informacijos spragas, nepasiduoti panikai ir saugoti visuomenės teisę priimti informuotus sprendimus. VIRSIS sistema, kaupianti duomenis apie savininkystę, turi būti susieta su kitomis duomenis kaupiančiomis valstybės informacinėmis sistemomis, įskaitant Valstybės duomenų agentūrą (VDA). VDA turėtų atnaujinti žiniasklaidos sistemai suvokti svarbių duomenų pateikimo sanklodą (šiuo metu vadovaujamasi XX a. nustatytomis radijo, laikraščių, knygų, brošiūrų kategorijomis).
- **Redakcijos turėtų iš naujo įvertinti žurnalistikos vertybines normas skaitmeninių technologijų kontekste, nes būtent jos vis dažniau tampa kontroversijų katalizatoriumi.** Prieš plačiai pateikiant socialinių medijų platformų išpopuliarintą diskusiją ar susipriešinimą, turėtų būti sprendimas įvertinti, ar ši kontroversija yra teisėta (t. y. kylanti iš faktais grįstos, socialiai reikšmingos priežasties), ar tai – dirbtinai kuriama, dėmesį mobilizuojanti informacinė manipuliacija.
- **Redakcijoms svarbu turėti aiškią komentarų valdymo socialiniuose tinkluose redakcinę politiką.** Komentarų valdymas žiniasklaidos organizacijų socialinių tinklų paskyrose turėtų būti laikomas ne technine administravimo funkcija, o redakcinės politikos dalimi. Žiniasklaidos organizacijoms svarbu turėti aiškią, viešai paskelbtą komentarų valdymo politiką, kuri apibrėžtų, koks turinys šalinamas, kokiais atvejais taikomi komentavimo ribojimai ir kokios pasekmės numatomos pažeidėjams, kartu išlaikant proporcingumą, žmogaus teisių ir žodžio laisvės standartus. Kritika ar nepatogi nuomonė neturėtų būti šalinama vien dėl savo turinio, tačiau sistemingos manipuliacijos, grasinimai, dezinformacija ar asmeniniai išpuoliai (ad hominem), nukreipti į žurnalistus, pašnekovus ar kitus komentatorius, turi būti stabdomi nuosekliai ir aiškiai. Lietuvos žiniasklaidos organizacijų praktikoje jau matyti, kad prie tam tikrų temų, ypač susijusių su geopolitika, žmogaus teisėmis, nepilnamečiais kitais didelės įtampos klausimais, komentarai yra ribojami arba visai išjungiami. Tačiau dažnai trūksta iš anksto paskelbtų gairių, kada ir kokiais kriterijais remiantis tai daroma, kada diskusija laikoma peržengusia

ribas ir sprendžiama ją stabdyti. Siekiant išvengti nepasitikėjimo ar cenzūros regimybės, rekomenduotina aiškiai apibrėžti rizikos kriterijus ir viešinti komentarų rašymo kultūros, ir valdymo socialiniuose tinkluose gaires.

- **Žiniasklaidos organizacijos turi taikyti vienodas turinio žymėjimo ir finansavimo atskleidimo taisykles.** Žiniasklaidos organizacijos turi aiškiai žymėti mokamą/užsakytą turinį, reklamą, politinę informaciją ir kitus suinteresuoto pobūdžio formatus — tiek matomomis žymėmis straipsniuose ir socialiniuose įrašuose, tiek techniniais žymėjimais metaduomenyse (pvz., „reklama“, „užsakytasis turinys“, „politinė reklama“, „DI sukurtas turinys“). Tai, kad Lietuvos įstatymų leidėjas 2024 m. sukūrė galimybę žiniasklaidos priemonėms pasirinktinai nustatyti pranešimą žiniasklaidai kaip reklamą, rėmimą, vertintina kritiškai ir turėtų būti atšaukta, atsižvelgiant į profesionalios žurnalistikos standartus ir naujienų vartotojo (prenumeratoriaus) interesą. Viešai prieinamose ataskaitose turi būti skelbiama informacija apie reklamos pajamas ir pagrindinius finansavimo šaltinius, o redakciniai sprendimai aiškiai atskiriami nuo komercinių ar politinių interesų. Žymėjimo praktikos ir ataskaitos turėtų atsižvelgti į ES skaitmeninių paslaugų akto (angl. DSA) ir Europos žiniasklaidos laisvės akto (angl. EMFA) reikalavimus ir būti taikomos tiek tradiciniams kanalams, tiek skaitmeninėms platformoms. Nuoseklus turinio žymėjimas didina skaidrumą ir atskaitomybę, padeda auditorijai atskirti redakcinį turinį nuo komercinio. Priešingu atveju menksta pasitikėjimas žiniasklaida ir silpninamas informacinis visuomenės integralumas.
- **Peržiūrėti veiklos rodiklius, juos papildant kokybę matuojančiais indikatoriais.** Žiniasklaidos organizacijoms ypatingai svarbu tradicinius reitingų rodiklius papildyti kokybės indikatoriais, pavyzdžiui, faktų tikrinimo tikslumo vertinimu, korekcijų dažnumu ir operatyvumu, vietos auditorijų įsitraukimo rodikliais bei reguliariais pasitikėjimo matavimais. Žiniasklaidos redakcijos strateginiu prioritetu turi matyti siekį atkurti auditorijos pasitikėjimą, žurnalistiką orientuoti į realius vartotojų poreikius, todėl turėtų savitvarkos pagrindu sukurtą naujienų atrankos modelį, atitinkantį įstatymo reikalavimus. Šis į auditoriją orientuotas pokytis – žmogiškas, socialiniu jautrumu išreiškiamas požiūris – padės atkurti pasitikėjimą, stiprinti įsitraukimą į reikšmingus įvykius ir užtikrinti, kad žurnalistika iš tiesų padėtų įvairaus socialinio statuso vartotojams suprasti pasaulį bei priimti svarbius sprendimus. Taip pat žiniasklaidos redakcijų bendradarbiavimas su skaitmeninėmis platformomis, mokslininkais ir kitais suinteresuotaisiais gali padėti

užtikrinti, kad priimami sprendimai – pavyzdžiui, dėl turinio matomumo – taptų skaidresni ir geriau pagrįsti.

- **Užtikrinti tarptautinius standartus atitinkančias darbo sąlygas ir apsaugos priemones, stiprinančias asmens gerovę.** Žiniasklaidos organizacijos (įmonės/darbdaviai) turi sukurti darbo sąlygas, kurios remiasi tarptautiniais darbo ir žmogaus teisių principais, teikti praktinę paramą žurnalistų psichologinei gerovei, skaitmeniniam saugumui ir teisinei apsaugai. Žurnalistų teisė sukurti profesinę organizaciją periodinės žiniasklaidos įmonėje turi būti įtvirtinta įstatymu. Ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas prevencinėms priemonėms bei reagavimo mechanizmams. Geresnės darbo sąlygos ir aiškios apsaugos priemonės padeda išsaugoti žurnalistų darbo kokybę, didinti profesinį atsparumą ir sudaro prielaidas nešališkai, nepriklausomai žiniasklaidai.

Rekomenduotinos praktikos žurnalistams:

- **Skatinti profesinių ir etikos standartų peržiūrą ir taikymą žurnalistų bendruomenėse.** Neapibrėžtumo ir sparčiai kintančios informacinės aplinkos sąlygomis žurnalistai privalo remtis pagrindiniais (klasikiniais) profesiniais - objektyvumo, tikslumo, atsakomybės, skaidrumo, nepriklausomumo principais. Principai, kaip nurodoma ir tarptautinėse gairėse (pvz., UNESCO, European Broadcasting Union), išlieka kertiniai visuomenės teisei į patikimą informaciją. Tačiau skaitmeninės platformos, algoritminė turinio sklaida ir socialinių tinklų dinamika sukuria naujų iššūkių, dėl kurių šiuos standartus būtina periodiškai peržiūrėti ir pritaikyti šiuolaikiniam kontekstui. Žurnalistai turi savarankiškai reaguoti į žiniasklaidos sistemoje pastebimus trūkumus, neteisingumą, blogio apraiškas. Tai gali būti daroma redakcijų viduje ir išorėje organizuojant diskusijas, reguliariai peržiūrint ir siūlant tikslinti etikos normas. Jau akivaizdu, kad daliai narių pareiškus nepasitikėjimą Lietuvos žurnalistų sąjungos finansų administravimu (2026), turėtų būti tobulinamas Visuomenės informavimo etikos kodeksas. Profesinės etikos klausimus svarbu svarstyti ne tik tarp žurnalistų, bet ir įtraukiant auditoriją, kuri gali pateikti naudingų įžvalgų apie tai, kaip profesionali žurnalistika atliepia jų poreikius – pavyzdžiui, kaip žurnalistika galėtų pasiekti kai kurias grupes. Sprendžiant susipriešinusios visuomenės problemas, svarbu skatinti žurnalistų profesionalumą, kaip viešosios realybės stebėtojų ir tiesos liudytojų (angl. *truthtellers*), jų

kompetencijų mokyklos kūrimą. Toks etikos vertybių taikymo procesas padės stiprinti visos visuomenės atsparumą dezinformacijai, didinti skaidrumą ir kelti informacijos ir komunikacijos kokybę.

- **Žurnalistai gali aktyviai stiprinti informacijos integralumą skaitmeninėje erdvėje tobulindami duomenimis grįstos informacinės ir tiriančiosios žurnalistikos įgūdžius.** Tai reiškia, kad kiekviena publikacija turi aiškiai nurodyti pagrindinius informacijos šaltinius, bet kokį užsakomojo turinio pobūdį, suinteresuotų finansavimo šaltinių ryšius ir nuorodas. Išaugus neapibrėžtumui, žurnalistai faktus turėtų pateikti atsižvelgiant į visapusišką kontekstą – ne tik pranešti faktą, bet jį pateikti taip, kad tai netaptų klaidinančia nuotrupa. Dirbtinio intelekto naudojimą reglamentuoti etiką atitinkančiomis gairėmis. Tokie veiksmai galėtų sumažinti klaidinančios informacijos plitimą, prisidėti prie žurnalistikos patikimumo didinimo ir užtikrinti visuomenės teisę į patikimą informaciją.
- **Žurnalistams svarbiu prioritetu turėtų tapti aiškinamasis turinys ir vietos žurnalistikos palaikymas.** Vietinėje (regionų) žiniasklaidoje žurnalistų darbo vietų kūrimą turėtų remti valstybė (Medijų rėmimo fondo lėšomis). Aiškinamieji straipsniai ir pranešimai padeda visuomenei suprasti politinius procesus, sprendimus, jų rizikas ir pasekmes. Krizių metu žiniasklaidos įsipareigojimas teikti prieinamą, patikrintą informaciją sumažina neapibrėžtumo jausmą ir sprendimų priėmimo spragas. Žurnalistams svarbu išlaikyti nešališką, faktais grindžiamą laikyseną, kad jie galėtų atsakingai nukreipti, pagrįsti ir moderuoti sudėtingas viešąsias diskusijas. Tokie veiksmai didintų visuomenės pasitikėjimą ir žiniasklaidos demokratinių funkcijų stiprinimo. Žiniasklaidos priemonės savininkas turėtų deklaruoti savo interesus, tai sudarytų sąlygas žurnalistų nepriklausomumui renkantis temas.
- **Žurnalistai turėtų bendradarbiauti ne tik su faktų tikrinimo organizacijomis ir mokslininkais, tačiau ir tarpusavyje – etikos vertinimo ir sudėtingų tematikų atvejais.** Krizių metu ypač svarbus tampa gebėjimas veikti ne pavieniui, o per nacionalinį tinklą, kai visoje šalyje veikiantys įvairių sričių ekspertų bendradarbiavimo tinklai nuolat stebi situaciją ir į ją laiku reaguoja. Svarbu ieškoti būdų žiniasklaidos organizacijoms bendradarbiauti. Profesinis fragmentavimas ekonominių, karinių konfliktų kontekste silpnina žiniasklaidos gebėjimą užtikrinti kokybę ir veikti kaip atpažįstamas profesinis laukas.

Įžvalgos ir pasiūlymai mokslininkams:

- **Įvairių sričių tyrėjams, mokslininkams ir ekspertams svarbu rengti politikos santraukas (angl. *policy briefs*) – pritaikytas žurnalistams ir sprendimų priėmėjams.** Tokios tyrimais grįstos gairės turėtų nurodyti analizuojamą problemą, rekomenduojamus veiksmus, pateikti pagrindinius duomenų šaltinius ir trumpą metodologijos aprašą, bei būti laisvai prieinamomis. Tokios santraukos palengvina mokslinių įžvalgų perkėlimą į praktiką, padeda greitai informuoti redakcijas bei institucijas, priimančias sprendimus. Aukštosiose mokyklose, kurios rengia žurnalistus, žiniasklaidos analitikus, turėtų būti nuolat formuluojamos, atnaujinamos aktualiausios probleminės temos, siūlomos tirti.
- **Tolesni moksliniai tyrimai galėtų susikoncentruoti į integralumo stebėsenos modelio sukūrimą**, kuris konsoliduotų patikimus kiekybinius ir kokybinius rodiklius (pvz., žiniasklaidos pliuralizmo ir vietinės žiniasklaidos būklės metrikas, visuomenės pasitikėjimo tyrimus, atskleistų dezinformacijos atvejų registrus, reklamos skaidrumo rodiklius ir kt.) kartu su aiškiu metodikos aprašu ir reguliariais duomenų atnaujinimais (pvz., kas ketvirtį). Modelį galėtų koordinuoti *tarpinstitucinis tinklas* – universitetų, žiniasklaidos atstovų ir nevyriausybinių organizacijų – kuris teiktų viešai prieinamus duomenų rinkinius ir trumpas analizės išvadas sprendimų priėmėjams bei žiniasklaidai. Toks įrankis leistų objektyviau sekti pažangą, vertinti politikos priemonių poveikį, anksti identifikuoti rizikas informacinės aplinkos vientisumui ir taptų naudingu tiek mokslininkams, tiek sprendimų priėmėjams bei žurnalistams.
- **Skatinti bendradarbiavimą tarp mokslininkų ir žiniasklaidos**: kurti bendrus tyrimų projektus, atvirai dalintis duomenimis, metodikomis ir įrankiais bei rengti viešosios komunikacijos gaires, kurias žurnalistai galėtų lengvai pritaikyti savo darbuose. Bendrai pasisakyti aktualiais, nacionaliniu mastu reikšmingais žiniasklaidos (informacinės) politikos klausimais. Tokia partnerystė leistų mokslo rezultatus greitai paversti praktiška informacija politikams ir redakcijoms, skatintų transdisciplininę mokslo partnerystę ir atvirą prieigą prie tyrimų bei duomenų (pvz., per universitetų duomenų bazes). Ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas aktualijoms bei menkai ištirtoms žiniasklaidos sistemos problemoms. Kuriant bendras gaires ir standartizuotas metodikas informacinės rizikos bei žalos vertinimui, sustiprėtų žiniasklaidos gebėjimas remtis patikimais įrodymais ir ji galėtų efektyviau reaguoti į informacines grėsmes.

Sprendimų paketai pilietinei visuomenei (vartotojų grupėms), NVO, vietos (regionų) bendruomenėms:

- **Nevyriausybinės organizacijos galėtų inicijuoti paramos programas, kurios remtų vietos leidėjus tais atvejais, kai profesionaliai veikianti žiniasklaida negauna valstybės paramos; šitaip padėtų pasiekti socialiai pažeidžiamas grupes.** Tai apimtų savanoriškų redakcijų telkimą, naujienų lokalizaciją tikslinėms grupėms, turinio rengimą kita kalba ir kitokiais formatais (garso, vaizdo, spausdintais). Svarbu užtikrinti, kad informacija pasiektų žmones ne tik internetu, bet ir vietos bendruomenėse. NVO ir žiniasklaida galėtų bendradarbiauti rengiant paraiškas paramai, teikti techninę pagalbą ir mokymus, pavyzdžiui, apie žurnalistiką, duomenų žurnalistiką, žiniasklaidos sistemą, politinę komunikaciją ar skaitmeninį saugumą. Tai sumažintų informacinį atotrūkį ir apsaugotų pažeidžiamas grupes nuo dezinformacijos bei marginalizacijos.
- **Reikėtų skatinti pilietinį ir sutelktinį finansavimą vietos žiniasklaidos nepriklausomumui stiprinti.** Galėtų būti suformuluoti ir paskelbti kokybės standartai valstybės paramai gauti, atitinkamai diegiami greiti mokėjimo sprendimai, siūlomos paskatos rėmėjams. Taip pat būtų tikslinga derinti kelis finansavimo šaltinius (aukų, projektinė), kad žiniasklaida būtų mažiau priklausoma nuo reklamos, tačiau bet kuri parama žinaisklaidos priemonei turi būti viešai skelbiama. Didesnis visuomenės indėlis sustiprintų žiniasklaidos tvarumą, leistų išlaikyti vietos turinį ir sumažintų išorinių interesų įtaką.
- **Vyriausybė privalėtų patikrinti informacinių sistemų, skirtų gyventojų paslaugoms, veiksnumą, efektyvumą, sąsajumą ir atnaujinti.** Šiuo metu veikia žurnalistams, interesų grupėms skirtos, bet menkai veiksnios statistikos duomenų, epaveldas, ibiblioteka ir kitos sistemos, kuriomis naudojasi mokslininkai, žurnalistai, įvairios socialinės grupės, kurios turi žymių trūkumų norint gauti kokybišką informacinę paslaugą. Vienas iš reikšmingų žiniasklaidos turinio vertės ir vaidmens nustatymo sąlygų - jo tyrimas, todėl būtina, laikantis įstatymo, patobulinti privalomojo egzemplioriaus saugojimo tvarką, nustatomą Vyriausybės nutarimu „Dėl dokumentų privalomųjų egzempliorių skaičiaus ir jų perdavimo bibliotekoms“ ir skaitmeninės periodikos atžvilgiu - tai turi parengti Kultūros ministerija, priimti Vyriausybė ir įgyvendinti Nacionalinė biblioteka. Suprasdami, kad žiniasklaidos priemonės baiminasi nuostolių dėl galimai nemokamos

prieigos bibliotekose, turime pabrėžti, kad ši aplinkybė išsprendžiama sutarimu ir sukuriant finansinio kompensavimo mechanizmą.

- **Nevyriausybinės organizacijos galėtų steigti informavimo punktus (bendruomenės centruose, bibliotekose, internetiniuose tinklalapiuose), kuriuose gyventojai paprastai ir saugiai praneštų apie įtartiną informaciją, manipuliacijas.** Surinkti duomenys būtų anonimiškai apibendrinami ir perduodami faktų tikrintojams, žiniasklaidai ar apgaulę tiriančioms institucijoms. Taip pat būtų vykdoma vieša informacinės aplinkos stebėsena ir rengiamos periodinės ataskaitos apie tendencijas bei grėsmes. Bendradarbiaujant su akademine bendruomene, duomenys būtų patikimai analizuojami ir viešai pristatomi. Toks informacinio saugumo modelis padėtų greičiau reaguoti į problemas ir užtikrintų geresnį situacijos matymą tiek visuomenei, tiek sprendimų priėmėjams.
- **Pilietinės grupės galėtų inicijuoti viešas kampanijas, diskusijas ir konsultacijas su sprendimų priėmėjais.** Vieši parlamentiniai klausymai ar bendruomeniniai tyrimai aiškiau atskleistų vietos problemas ir būti formuluojami sprendimai, aptariami regioninėje žiniasklaidoje. Bendradarbiaujant su NVO, žurnalistais, leidėjais ir mokslininkais, pilietinis balsas taptų stipresnis, o politikos sprendimai taptų pagrįsti ir orientuoti į visuomenės interesą gauti patikimą informaciją. Tai sustiprintų dialogo kultūrą valstybėje.

Apie TRANSINTEGRAL projektą

Šios rekomendacinės veikimo kryptys formuluojamos remiantis mokslinių tyrimų medžiaga[1] ir patirtimi, sukaupta vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą prioritetinių mokslinių tyrimų programos „Visuomenės atsparumo stiprinimas ir krizių valdymas šiuolaikinių geopolitinių įvykių kontekste“ projektą „Transmedialios komunikacijos modelis žiniasklaidos atsparumui ir visuomenės informaciniam integralumui pasiekti (TRANSINTEGRAL)“ (S-VIS-23-20, 2023-2025). Projektas sukūrė tyrimais pagrįstą modelį, aiškinantį kokybinio žinių kūrimo ypatybes transmedialiose pranešimų sklaidos terpėse. Modelis apibrėžia kokybiškos komunikacijos gaires

[1] TRANSINTEGRAL (S-VIS-23-20, 2023-2025) projekto rezultatai parengti dviejose Lietuvos mokslo ir studijų institucijose – VDU ir VU – dirbančio autorių kolektyvo ir atspindi transdisciplininės įžvalgas. Išvados remiasi koncepciniu darbu, visuomenės nuomonės apklausa, giluminiais interviu, konflikto nuostatas turinčių atvejų analize statiškuose ir interaktyviuose medijų tekstuose, kompiuterizuotu teksto duomenų tyrimu, mokslinių idėjų svarstymais studijuojant mokslinę literatūrą, diskutuojant ir aiškinantis tarptautiniuose ir nacionalizniuose renginiuose bei konferencijose.

žiniasklaidai, yra skirtas didinti įvairių visuomenės grupių informacinį integralumą, mažinti informacines nelygybes, taip pat užkirsti kelią dezinformacijai ir žalingai komunikacijai. Jame įvardijami veiksniai, lemiantys informacinio integralumo stygių visuomenėje ir pateikiamos normatyvinės gaires nacionalinio demokratinio atsparumo plėtotei per kokybiškų žinių kūrimą ir vartojimą. Rekomendacijos siūlo holistinį būdą sutelkti suinteresuotųjų šalių pastangas; taip pat pabrėžia struktūrą – *tarpinstitucinį tinklą* – koordinuotai analitinei veiklai ir savalaikei politikos formuotojų, mokslininkų, žiniasklaidos ir visuomenės sąveikai plėtoti.